

УДК 81-26.347.78.034

ВРАХУВАННЯ ЗНАЧЕНЬ СЛОВОТВОРЧИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Каушанська Л. В.

У статті розглядаються словотвірні елементи різних частин мови, що найбільш поширені в науково-технічній літературі. Шляхом компонентного аналізу словникового складу німецької мови встановлюються продуктивні моделі словотвору.

Ключові слова: словотвір, компонентний аналіз, словотворчий елемент, словниковий склад.

В статье рассматриваются словообразующие элементы разных частей речи, которые больше всего распространены в научно-технической литературе. Компонентным анализом словарного состава немецкого языка устанавливаются модели словообразования.

Ключевые слова: словообразование, компонентный анализ, словообразующий компонент, словарный состав.

The article considers the word-formative elements of different parts of speech, which are more prevalent in the scientific and technical literature. With the help of the component analysis of the German vocabulary the main models of word-formation are stated.

Key words: word-formation, component analysis, word-formative component, vocabulary composition.

Словотвір є основним засобом збагачення лексики, згідно з яким нові слова утворюються за допомогою словотворчих моделей, властивих тій чи іншій мові. До того ж слід зауважити, що найбільша кількість таких похідних слів утворюється від дієслів, а спеціальні терміни, утворені внаслідок впровадження нових словотворчих типів та елементів, являють собою найчисленнішу групу в науково-технічній літературі. Тому саме словотвір відіграє таку велику роль як у вивченні мови, так і у перекладацькій діяльності. Йому приділяли увагу в своїх працях такі автори, як: М. Д. Степанова, В. В. Виноградов, Т. Лещук, В. Фляйшер, В. Хенцен та ін. Сьогодні ця тема теж має неабияку актуальність, адже при сучасному темпі розвитку науки і техніки просто неможливо охопити в словниках весь той словниковий запас, який зустрічається в спеціальній літературі. Це, звичайно, характерно для мови в цілому, включаючи всі сфери суспільного життя. Тому останнім часом все більше уваги приділяється словотвору, тобто засобам утворення нових слів, їх компонентам. Знання принципів словотвору та врахування значень словотвірних елементів сприяє правильному перекладу слова та його запам'ятовуванню у майбутньому.

Словотворча форма слів сучасної німецької мови відображає різноманітні зміни у словотворчій будові і в житті словникового складу в цілому. Однак, не зважаючи на ці зміни, а також на наявність випадків, які ніби то випадають із загальної системи, типи словотворчої форми слів все ж таки є стандартними та стійкими у своїй основі. Це означає, що, хоча способи і засоби словотвору і піддаються змінам в процесі мовного розвитку, однак в основному вони є стійкими і зберігають свою специфіку протягом всього розвитку.

Існує чотири способи словотвору німецької мови, які відомі з найдавніших періодів її історії:

1) зміна кореня слова (безсуфіксальне утворення слів від дієслівних коренів); 2) перехід слова з одного лексико-граматичного класу в інший; 3) словоскладання; 4) афіксація (префіксація та суфіксація).

Словотвір шляхом змін кореня як самостійний спосіб є непродуктивним в сучасній мові, хоча слова, утворені таким способом, є досить численними. Перехід слова з одного лексико-граматичного класу в інший являє собою тип

словотвору, що є невід'ємним від вчення про частини мови та про їх граматичні категорії [5, с. 61]. В сучасній німецькій мові, а зокрема науково-технічній літературі, особливо продуктивними є словоскладання та афіксація, внаслідок яких словники поповнюються новими термінами, а загальноповживані кореневі слова набувають нових значень.

Афіксація являє собою дуже давній, проте продуктивний і в теперішній час спосіб словотвору. Сутність даного словотворчого процесу полягає в тому, що кореню слова передуює, приєднуючись до нього словотворча морфема, що змінює лексичне значення слова, проте в більшості випадків не впливає на належність його до того чи іншого граматичного класу.

Німецька мова не відрізняється різноманітністю префіксів – особливо іменникових, однак майже всі наявні префікси є продуктивними в сучасній мові. Семантичною особливістю префіксації є те, що префікс узагальнює певну ознаку, притаманну ряду предметів або явищ. Таки чином, наприклад, префікси **un-** і **miß-** виражають заперечність (*unauffällig* - непомітний, *mißtönen* - звучати фальшиво), префікс **ur-** поняття давнього або первісного (*Urbild* - первинне зображення, *ureigentümlich* - стародавній, корінний) і т.д. [5, с. 73-74].

Суфіксація, як і префіксація, є дуже давнім, але водночас продуктивним способом словотвору. Суфікс не лише створює нове слово, але й оформлює відповідну частину мови, в ряду випадків чітко визначаючи при цьому характер її граматичних змін. Так, наприклад, суфікси іменників **-er** та **-in** вказують на приналежність даного слова до класу слів, що позначають діючих осіб чоловічого, або жіночого роду (*Arzt* – *Ärztin*, *Arbeiter* - *Arbeiterin*); суфікс прикметника **-bar**, який приєднується до кореня дієслова, вказує на можливість вчинити над предметом відповідну дію (*tragbar* – *переносний*, *portativ* – *портативний*, *übersetzbar* – *той, що піддається перекладу*); дієслівний суфікс **-el(n)**, що приєднується до кореня дієслова, вказує на деяке послаблення значення в порівнянні зі значенням основи (*lachen* – *сміятись*, *lächeln* – *посміхатись*); суфікс прикметника **-ig**, приєднуючись до різних коренів, вказує на приналежність слова до категорії прикметників (*heutig* – *сьогоднішній*, *rosig* – *рожевий*, *freudig* – *веселий*) [5, с. 74-75].

Кількість афіксів сучасної мови обмежена і не відповідає чисельним відтінкам понять, які виражаються окремими словами. Ця чисельна обмеженість даних словотворчих засобів, з однієї сторони, та абстрагованість, широта їх значень, з іншої, призводять до того, що один і той самий афікс може виражати не лише різні відтінки одного й того ж значення, але підчас і зовсім різні значення: багатозначність переходить в омонімію. Так, омонімічними слід вважати префікси іменників *Un-glück* та *Un-menge*, в одному випадку префікс **un-** має заперечне, а в другому – підсилювальне значення; суфікси прикметників *furcht-bar* та *lenk-bar* – в одному випадку суфікс має значення *несучий*, в другому – виражає пасивність ознаки; префікси дієслів *ver-brennen* та *ver-pflanzen* – в одному випадку префікс виражає граничність, в другому – зміну місцезнаходження.

З іншого боку, відома семантична невизначеність ряду словотворчих афіксів призводить до того, що значення деяких з них немов би перехрещуються або переплітаються: афікси можуть стати синонімічними, тобто виражати схожі відтінки значень. Так, наприклад, синонімічними є в окремих випадках іменникові префікси **un-** та **miß-**: *Un-glück* та *Miß-geschick* (обидва слова мають заперечне значення); суфікси іменників **-tum** і **-schaft**: *Bauern-schaft* і *Bauern-tum* в значенні селянство (поняття збірності); дієслівні префікси **miß-** і **ver-** (в значенні невдалої, помилкової дії): *miß-verstehen*, *sich ver-sprechen* і т.ін. [5, с. 75-76].

Отже, можна зробити висновок, що такі словотворчі елементи, як суфікси та префікси, вимагають особливої уваги при перекладі.

Звернемось до прикладів, що ілюструють найбільш типові словотворчі елементи, важливі для перекладу німецької науково-технічної літератури [4, с. 51].

В науково-технічних текстах часто зустрічаються прикметники з суфіксом **-bar**. При перекладі таких слів можна допуститись помилок, якщо не враховувати наступного: прикметники з суфіксом **-bar** утворюються від основ і коренів дієслів і мають значення пасивної можливості.

Так, наприклад, зустрівши слово **Kuppelbar**, якого немає в словнику, його іноді перекладають як “з’єднаний”. Проте, враховуючи значення словотворчого елементу, можна зробити висновок, що це слово українською перекладається як “сполучний”, той, що сполучається; той, що може бути з’єднаним, а не “з’єднаний” (тобто вже з’єднаний).

Також суфікс **-bar** може надавати прикметникам значення активної власливості, здатності предмета до чого-небудь, наприклад: **entzündbar** – *легкозапалюваний* [2, с. 38]. Суфікси **-los**, **-leer** означають відсутність ознаки або якості, вираженої основою прикметника (рівнозначні українським префіксам *без-*, *не-*). Прикметники з цими суфіксами утворюються як від іменникових основ, так і від дієслівних. Наприклад: *blutleer* – *знекровлений, безкровний*; *luftleer* – *безповітряний, вакуумний*; *schlaflos* – *безсонний*.

Отже, суфікси **-los**, **-leer** означають “позбавлений чого-небудь”. Аналогічне значення має суфікс **-frei** – “вільний від чого-небудь”. Наприклад: *atomwaffenfrei* – *без’ядерний, безатомний*. Суфікс прикметника **-sam** означає активність, здатність, придатність предмета до чого-небудь, наприклад: *arbeitsam* – *працелюбний*. Або, наприклад, знаючи, що префікс **un-** надає прикметнику заперечного значення та значення протилежності, легко перекласти: *ungedämpft* – *незаглушений, незгасаючий*.

В спеціальній термінології суфікс **-ar** надає прикметникам значення наявності ознаки при характеристиці якостей неживих предметів та явищ, наприклад: *atomar* – *атомний, ядерний*.

Суфікс **-ibel** надає прикметникам значення пасивності здійснення дії, можливості її здійснити, наприклад: *flexibel* – *гнучкий*, *kompribibel* – *той, що піддається стиску*. Префікс **ver-** має значення зіпсованості чого-небудь, або забезпеченості чим-небудь.

Префікс **über-** надає прикметникам, іменникам та дієсловам наступних значень:

- 1) перевищення норми, межі: *überbreit* – *надто широкий*;
- 2) розміщення предмета над чим-небудь, поверх чого-небудь: *Überzelt* – *другий наметовий дах*;
- 3) направленості дії через що-небудь: *überschreiten* – *переходити, переступати*;
- 4) постачання, покриття чого-небудь: *übergießen* – *облити, покрити* [2, с. 36-41].

Як відомо, дієслівні префікси мають різний характер: деякі з них несуть на собі наголос і при дієвідмінюванні відокремлюються від основи дієслова (*ab-*, *an-*, *auf-*, *aus-*, *bei-*, *ein-*, *mit-*, *nach-*, *vor-*, *zu-*); інші, навпаки, не є наголошеними і не відокремлюються (*be-*, *ge-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, *ent-*, *emp-*, *miß-*, *voll-*). Перші, як правило, існують і як самостійні слова, дієслово з таким префіксом є неначе складним словом. Другі є справжніми префіксами і пов’язані з ними дієслова повинні бути віднесені до категорії похідних слів. Існує також третій вид – “коливні” префікси, які то несуть на собі наголос і відокремлюються, то є наголошеними і не відокремлюваними (*durch-*, *hinter-*, *über-*, *um-*, *unter-*, *wider-*, *wieder-*) [3, с. 44-45].

Словоскладання в усіх його видах є досить продуктивним в сучасній німецькій мові. Сутність даного способу полягає в тому, що два корені, або дві словотворчі основи, які складаються з кореня та афіксу, або два граматично оформлених слова, або декілька коренів, основ, слів поєднуються в одну лексичну одиницю, що має ознаки слова. В складному слові ми легко виділяємо стільки коренів або основ, скільки в ньому є самостійних частин, наприклад: *alt-hoch-deutsch, teil-nehmen* [5, с. 64].

При перекладі складні слова вимагають проведення аналізу словотворчих морфем (коренів, основ, афіксів) і виявлення взаємовідношень цих складових частин. Остання частина складного слова – основне слово визначає родову приналежність і є переважно основною смисловою частиною. Попередні компоненти (визначальні) поповнюють або конкретизують поняття цілого слова. Складне слово може бути єдиним смисловим цілим із збереженням значення кожного компонента складного слова, або без такого збереження [1, с. 160].

При перекладі складних слів часто використовується заміна однієї частини мови іншою. Так, перші компоненти складних іменників можуть бути виражені іменниками, дієсловами, прикметниками, а при перекладі передаватись через дієприслівник, дієприкметник, іменник з прийменником, або взагалі групою слів. Останній основний компонент, зазвичай іменник, не завжди передається відповідним іменником української мови, можливий також переклад прикметником. Такі випадки, коли основний компонент ніби міняється місцями з визначальним, зустрічаються в термінології.

Отже, як ми бачимо з вищевикладеного, знання принципів словотвору та врахування значень словотворчих елементів дуже важливо для вміння правильно перекладати, а особливо науково-технічні тексти, адже вони містять велику кількість новоутворень, характерних для вузької сфери науки або техніки, які не фіксуються словниками.

Література

1. Лещук Т. Словотворення і науково-технічний поступ. [Текст] / Т. Лещук. – Л.: Просвіт, 1993. – 196 с.
2. Бедева А. Б. Технический перевод в школе. [Текст] / А. Б. Бедеяева, В. И. Иванов. – М.: Просвещение, 1984. – 159 с.
3. Вульфферт И. И. Пособие по переводу немецкого научно-технического текста. [Текст] / И. И. Вульфферт. – М.: Литература на иностранных языках, 1961. – 262 с.
4. Кашпер А. И. Перевод немецкой научно-технической литературы. [Текст] / А. И. Кашпер. – М.: Литература на иностранных языках, 1964. – 324 с.
5. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка. [Текст] / М. Д. Степанова. – М.: Литература на иностранных языках, 1953. – 375 с.
6. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке. [Текст] / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М.: Высшая школа, 1984. – 354 с.